

Наталія ДЗЮБА

вчитель-логопед
Комунальної установи
Сумської обласної ради
Сумського обласного центру
комплексної реабілітації
для дітей та осіб з інвалідністю

Людмила САМБУР

вчитель-логопед
Комунальної установи
Сумської обласної ради
Сумського обласного
центру комплексної реабілітації
для дітей та осіб з інвалідністю

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

В статті описані основні теоретичні аспекти впливу військових конфліктів на стан педагогіко-психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами. Зазначені базові інструменти психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в Україні в час активної фази військового конфлікту.

Ключові слова: діти, військовий конфлікт, особливі освітні потреби, порушення мовлення, захист, супровід.

Dzyuba Nataliya, Sambur Lyudmila. Psychological and pedagogical support of children with special educational needs in wartime conditions

The article describes the main theoretical aspects of the impact of military conflicts on the state of pedagogical and psychological support for children with special educational needs. The basic tools of psychological and pedagogical support of children with special educational needs in Ukraine during the active phase of the military conflict are specified.

Key words: children, military conflict, special educational needs, speech disorders, protection, support.

Постановка проблеми. У розпал війни стан дітей і сімей, які потрапили під перехресний вогонь, тривожать і спонукають до дій з боку громацькості. Однак у міру того, як конфлікти розвиваються мало уваги приділяється довгостроковому психічному здоров'ю дітей і сімей та психосоціальним наслідкам. Загалом психічне здоров'я отримує обмежену увагу з боку політиків та фінансових установ, і рідко трапляються країни, які перебувають у стані конфлікту, коли програма постконфліктного розвитку передбачає приділення значної уваги службам психічного та педагогічного супроводу.

Принципи втручання, що ґрунтуються на фактичних даних, є життєво важливими для адекватного задоволення потреб населення,

яке постраждало від катастроф і масового насильства [1]. Експерти виділили наступні п'ять принципів втручання як «суттєві елементи» негайного та середньострокового втручання щодо масових травм, які повинні сприяти відчуття безпеки, заспокоєння, почуття ефективності себе та спільноти, зв'язку та надії. Неадекватне реагування на ці проблеми викликає особливе занепокоєння з огляду на низку досліджень, які документують підвищений ризик проблем із психічним здоров'ям у дітей та сімей, які постраждали від війни [2, 3].

Аналіз досліджень і публікацій. Реалізація інклюзивного підходу в економічній системі, системі освіти України та суспільства загалом продовжується забезпеченням доступу до якісних соціальних та освітніх послуг для всіх дітей.

Психологічний супровід дітей з інтелектуальними розладами в умовах війни в тому числі з особливими освітніми потребами. Загалом за останні 5 років кількість учнів на інклюзивному навчанні зросла у 7 разів [5].

Значні успіхи в реалізації інклюзії для дітей з особливими освітніми проблемами зумовив комплекс заходів, ключовим з яких є приєднання України до основних міжнародних документів [10] ухвалення нормативно-правові документів, що забезпечують реалізацію організаційно-правових та фінансових механізмів [11], розробку теоретико-методичних принципів інклюзивної освіти [9], зміцнення інституційної та фінансової спроможності органів місцевого самоврядування у розвитку інклюзивної освіти та реалізації прав дітей з особливими освітніми потребами для отримання якісної освіти за місцем проживання [5]. Проте через початок бойових дій на території України та введення воєнного стану, є зміни в законних рамках і гуманізації відносин у виховній сфері і соціальному просторі, зміни освітніх парадигм, продовжує активний пошук нові напрями, технології, методи навчання, особливо психологічна підтримка дітей з особливими освітніми потребами.

Значна увага має бути приділена дітям з розладами різного ступеня тяжкості, зважаючи на наявність стійких тенденцій до поширення нових варіантів поєднання психофізичних розладів у дітей на тлі невідкладних станів [6].

Дослідження вітчизняних вчених розкривають різні аспекти інклюзії дітей з порушення психофізичного розвитку в соціальному середовищі, зокрема особливості їх пізнавальної сфери та психолого-

педагогічний супровід [11], підтримка дітей та їхніх сімей під час війни та військового конфлікту [13], соціалізація та соціально-трудова адаптація [14]. Водночас аналіз наук дослідження показують, що сучасні підходи до надання психологічної підтримки для дітей з інтелектуальною недостатністю надзвичайно актуальні, але в вітчизняному науковому дискурсі не отримали належної уваги.

Мета статті – описати стан психолого-педагогічного супровіду дітей з особливими освітніми потребами в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. «Збройні конфлікти завдають руйнівної шкоди дітям з обмеженими можливостями, але уряди та ООН не зробили достатньо, щоб захистити їх», — сказала Джейн Б'юкенен, заступник директора Human Rights Watch з прав людей з обмеженими можливостями. «Уряди, Рада Безпеки ООН, агентства ООН і групи допомоги повинні терміново активізувати зусилля щодо захисту та допомоги дітям з обмеженими можливостями в рамках своїх зобов'язань щодо дітей, які постраждали від військових дій» [8].

З 2015 року Human Rights Watch задокументувала вплив збройних конфліктів і криз на дітей з обмеженими можливостями в Афганістані, Камеруні, Центральноафриканській Республіці, Секторі Газа на окупованій палестинській території, Південному Судані, Сирії та Ємені [8].

Діти з обмеженими можливостями часто піддаються більшому ризику під час нападів, включаючи ризик бути покинутими. Їхні родини можуть зіткнутися з рішенням втекти лише з членами родини, які можуть легко втекти, або залишитися, щоб надати підтримку. Діти з обмеженими фізичними можливостями можуть важко втекти без допомоги та допоміжних пристроїв, таких як інвалідні візки, протези, милиці або слухові апарати. Діти з вадами зору, слуху, розвитку або інтелекту можуть не чути, не знати або не розуміти, що відбувається.

Діти з обмеженими можливостями також можуть зазнати перерв у навчанні, не мати доступу до послуг і гуманітарної допомоги та зазнати тривалої психологічної шкоди. Конфлікт може погіршити бідність для них та їхніх сімей, вплинувши на їх здатність задовольнити основні потреби, не кажучи вже про отримання допоміжних засобів або реабілітації.

Зрив освіти під час конфліктів і криз лягає великим тягарем на дітей з обмеженими можливостями. Урядові сили та озброєні групи можуть атакувати, займати та руйнувати школи. Інші варіанти навчання можуть бути недоступними або дітям з ООП важко втекти у разі нападу.

Діти з обмеженими можливостями частіше залишаються поза школою та не мають доступу до освіти, що надається гуманітарними організаціями, які можуть мати обмежені можливості для інклюзивних програм і не мають кваліфікованого персоналу.

Для дітей з обмеженими можливостями відсутність доступу до підтримки, послуг і освіти посилює вплив конфлікту на психічне здоров'я. Травма, спричинена збройним конфліктом, і відсутність подальшої підтримки психічного здоров'я можуть зашкодити розвитку та життєвій траєкторії дитини.

У 2019 році Рада Безпеки ООН прийняла знакову резолюцію про захист цивільних осіб з обмеженими можливостями під час збройного конфлікту, зосередивши увагу на обов'язку захищати, допомагати, консультуватися та покласти край безкарності за злочини. У доповіді йдеться, що генеральний секретар ООН повинен включити відповідну інформацію та рекомендації щодо людей з обмеженими можливостями у свої брифінги та тематичні та географічні звіти для Ради Безпеки [8].

«Потрібні сміливі зобов'язання та цілеспрямовані дії, щоб захистити дітей з обмеженими можливостями, про яких здебільшого забули», – сказав Б'юкенен. «Після 25 років дій щодо дітей у збройних конфліктах ООН, включаючи Генерального секретаря, і держави-члени повинні негайно переконатися, що діти з обмеженими можливостями повністю включені в усі зусилля ООН щодо дітей у збройних конфліктах, і щоб діти з інвалідністю отримати рівний захист і допомогу».

Беззаперечним фактом є те, що багаторівневі втручання у вигляді педагогічного та психологічного супроводу можуть покращити довгострокове психічне здоров'я та психосоціальне благополуччя. У цьому контексті часто згадується робота Урі Бронфенбреннера. Хоча пізніше він переглянув акценти своєї роботи, його найбільш цитована публікація наголошує на важливості середовища, в якому ростуть діти, і концептуалізує вплив середовища на різних рівнях вкладеності — наприклад, індивід (онтогенна система), мезосистема, екзосистема та макросистема — залежно, наприклад, від обсягу прямої взаємодії, яку дитина має з цими соціальними системами [2].

Поточні застосування цієї теоретичної основи для дітей, які перебувають у скрутному становищі, зосереджені на взаємодіях, що відбуваються між факторами ризику та захисними факторами на різних соціально-екологічних рівнях, тобто на рівнях сім'ї, однолітків, школи

та ширшої спільноти.[10,11]. Коли ресурси на будь-якому рівні скомпрометовані, ризик поганих результатів розвитку та поганої адаптації до психічного здоров'я зростає; наприклад, серед дітей та молоді, які зазнали конфлікту, несприятливі наслідки для психічного здоров'я, спричинені впливом жахливих подій, ускладнюються пов'язаною з війною шкодою для розширених систем підтримки (сімейної, соціальної, економічної, політичної), які зазвичай сприяють здоровому розвитку дитини.[3, 10, 12] До складу команди психолого-педагогічного супроводу входять психологи, реабілітологи, дефектологи, логопеди та інші фахові спеціалісти.

Важливе значення в комплексній системі психолого-педагогічного супроводу має логопедичний його аспект, адже комунікативна сфера дітей, що постраждали через військові дії, різко погіршується. Зростають ризики посилення вияву порушень мовлення, поява нових у вигляді мутизму чи логоневрозу, загострення вже наявних у дітей мовленнєвих проблем. Загальна риса особистості дітей із порушеннями мовлення різного ступеня, полягає в тому, що мовленнєве порушення створює особливе становище у всіх дітей та порушення в комунікативній діяльності, ускладнюється їх мовленнєве спілкування з однолітками і дорослими. В період воєнних дій відмічається певний регрес уже сформованих мовленнєвих навичок, що ускладнює та уповільнює процес корекції порушень експресивного мовлення. Відтак, на основі власного професійного досвіду можемо стверджувати, що організація логопедичної роботи в умовах воєнного часу має здійснюватися за такими основними напрямками: міждисциплінарний підхід (взаємодія фахівців галузі медицини, реабілітології, дефектології, педагогіки і психології у подоланні наслідків психічної травматизації спричиненої війною, важливо відмітити, що унормування психічного стану дитини з порушеннями мовлення формує стійке підґрунтя для роботи з подолання порушень мовлення); логокорекційний підхід (подолання мовленнєвих недоліків з урахуванням психоемоційного стану дитини).

На базі Центру соціальної реабілітації дітей-інвалідів міста Суми вчителями-логопедами проводиться комплексна логопедична робота навіть у воєнний час. Спеціалістами проводиться логопедична робота як онлайн, так і в традиційному режимі, вона поєднує в собі як традиційні, так і інноваційні методики з подолання порушень мовлення з використанням спеціальних заходів для стабілізації психоемоційного стану, адже діти, що пережили військові конфлікти та вимушену

еміграцію, мають специфічні психологічні проблеми та часті погіршення у вже наявних мовленнєвих навичок. Вчителями-логопедами на заняттях з корекції мовлення створюється атмосфера, що забезпечує емоційну підтримку та реалізацію спільної комунікативної діяльності, створюються сприятливі соціальні умови для комунікативного розвитку дитини, що формують вміння взаємодіяти, співпрацювати, розуміти, самореалізовуватися в суспільстві серед одноліток та дорослих, відбувається цілеспрямоване стимулювання та розвиток зв'язного мовлення, як основи комунікації.

Коли ресурси в соціальній екології більш міцні (наприклад, прийняття сім'єю та суспільством, доступ до школи), діти можуть досягти більш позитивних результатів, навіть зазнаючи надзвичайних труднощів. З цього випливає, що рівні комплексна підтримка в поєднанні з втручаннями, спрямованими на відновлення або зміцнення таких ресурсів, має потенціал для покращення здатності дітей до стійкості та пом'якшення наслідків конфлікту [5,10].

Нині в умовах російсько-української війни 2023 року психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами здійснюють державні установи Міністерства освіти і науки, Міністерства соціальної політики та благодійні установи – дитячі садки, школи, інклюзивно-ресурсні центри, реабілітаційні центри, благодійні фонди, тощо.

Психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові заняття для учнів з особливими освітніми потребами (за умови дотримання безпеки учасників освітнього процесу) можуть проводитися педагогічними працівниками закладу освіти та фахівцями ІРЦ, зокрема і тими, хто був вимушений змінити своє місце проживання та/або місце роботи. Засідання команди психолого-педагогічного супроводу за участю фахівців ІРЦ, які брали участь у проведенні комплексної оцінки, можуть проходити в режимі он-лайн та/або у змішаному очно-дистанційному форматі [12].

Психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги вихованцям із ООП надаються фахівцями ІРЦ та педагогічними працівниками закладу освіти, зокрема й тими, хто був вимушений змінити своє місце проживання та/або місце роботи (за умови дотримання безпеки) [12].

У період воєнного стану фахівці ІРЦ мають проводити комплексну оцінку та здійснювати системний кваліфікований супровід дітей з ООП, які були вимушені змінити своє місце проживання та зараховані

в інклюзивні класи (групи) закладів освіти і не отримують додаткових психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг за місцем навчання, а здобувають освіту з використанням технологій дистанційного навчання, але не отримують корекційно-розвиткових або психолого-педагогічних послуг за місцем навчання внаслідок особливостей психофізичного розвитку.

В повному обсязі послуги з психолого-педагогічного супроводу та реабілітації дітей з ООП нині проводяться в умовах реабілітаційних центрів. Реабілітаційні послуги для дітей з інвалідністю та високим ризиком її набути в форматі офлайн надаються безпосередньо в центрі, також реабілітаційні послуги для дітей з інвалідністю IV та V рівнями рухових порушень мультидисциплінарними мобільними реабілітаційними командами безпосередньо за місцем проживання дітей.

Висновки. Отже, з вище вказаного можемо стверджувати, що військові зброєні конфлікти негативно впливають на абсолютно всі сфери соціального життя, особливо незахищеними в даному випадку є діти з особливими освітніми потребами. Свідчення соціальних працівників з країн, що переживали зброєні конфлікти протягом останніх десятиліть наголошують на тому, що діти з ООП є найбільш незахищеними, адже під загрозою є життя дитини, її фізичний та психічний розвиток. Попри це, варто зазначити в світі розроблені програми з соціального реабілітування дітей з ООП після пережитих військових конфліктів. Беззаперечним є той факт, що нині в умовах активної фази війни в Україні державна система забезпечує психолого-педагогічний супровід дітей з ООП різного віку, в незалежності від місця перебування завдяки існуванню дистанційного формату надання допомоги.

Перспектива дослідження. Основні перспективи дослідження полягають в оцінці ефективності надання психолого-педагогічного супроводу в Україні в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Attanayake V, McKay R, Joffres M, Singh S, Burkle F, Mills E. Prevalence of mental disorders among children exposed to war: a systematic review of 7,920 children. *Med Confl Surviv.* 2009;25:19.
2. Barenbaum J, Ruchkin V, Schwab-Stone M. The psychological aspects of children exposed to war: practice and policy initiatives. *J Child Psychol Psychiatry.* 2004;45:41–62.
3. Brymer M, Jacobs A, Layne C, et al. Psychological first aid: field operations guide. National Child Traumatic Stress Network, National Center for PTSD. 2006.

URL:https://www.medicalreservecorpsgov/File/Promising_Practices_Toolkit/Guidance_Documents/Emergency_Preparedness_Response/MRC_PFA_04-02-08.pdf. (date of access: 08.03.2023).

4. Inter-agency Standing Committee. IASC guidelines on mental health and psychosocial support in emergency settings. Geneva: IASC; 2007.

5. Nichugovska, L. I., Nikolenko, L. M., & Vovchenko, G. O. (2021). Formation of information competence of inclusive class students with intellectual disabilities. Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University. Series «Pedagogical Sciences», 1, 200-205. URL: <https://doi.org/10.31651/25242660-2021-1-200-205> (date of access: 08.03.2023).

6. Shevchenko, Yu. (2020). Osoblyvosti rozvytku ditey z intelektual'nymy porushennyamy v suchasnomu osvith'omu prostori [Features of development of children with intellectual disabilities in the modern educational space]. Osoblyva dytyna: navchannya i vykhovannya [Special Child: Education and upbringing] 3(96), 35-44.

7. Shibley HL, Stoddard FJ., Jr. Child and adolescent psychiatry interventions. In: Stoddard FJ Jr, Pandya A, Katz CL, editors. Disaster psychiatry: readiness, evaluation, and treatment. Arlington, VA: American Psychiatric Publishing; 2011. pp. 287–312.

8. Ukraine war response: Children with disabilities. Unicef. URL: <http://unicef.org/emergencies/ukraine-war-response-children-disabilities> (date of access: 08.03.2023).

9. Verbovsky, I. A. (2020). Normatyvno-Pravove Rehulyuvannya Orhanizatsiyi Inklyuzyvnoyi Osvity V Ukrayini [Regulatory regulation of the organization of inclusive education in Ukraine]. In Rozvytok suchasnoyi osvity i nauky: rezul'taty, problemy, perspektyvy [Development of modern education and science: results, problems, prospects] (pp. 75-78). URL: <http://eprints.zu.edu.ua/32740/1/Verbovskij.pdf> (date of access: 08.03.2023).

10. Zasenka, V., & Kolupaeva, A. (2014). Children with special needs: priority directions of the state policy of Ukraine in the field of education, social protection and health care. Osoblyva dytyna: navchannya i vykhovannya [Special child: education and training], 3(71), 2029. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/711034/> (date of access: 08.03.2023).

11. Zavatskyi, V. Yu., Piletska, L. S., Zavatska, N. Ye. Semenov, O. S., Blyskun, O. O., Blynova, O. Ye., Yaremchuk, V. V., & Popovych, I. S. (2020). Systematic Rehabilitation of Student Youth with Post-Traumatic Stress Disorders under Conditions of the Armed Conflict in Eastern Ukraine. Revista Espacios, 41(6), 20. URL:<https://www.revistaespacios.com/a20v41n06/a20v41n06p20.pdf> (date of access: 08.03.2023).

12. МОН: ІПЦ в умовах воєнного стану здійснюють супровід внутрішньо переміщених осіб з ООП. МОН України URL:<https://mon.gov.ua/ua/news/mon-irc-v-umovah-voyennogo-stanu-zdijsnyuyut-suprovid-vnutrishno-peremishenih-osib-z-ooop> (date of access: 08.03.2023).

13. Smith, P., Diregrov, E., & Yule W. (2014). Children and War: Learning Healing Techniques. UCU Institute of Mental Health.

14. Yarmola, N. A. (2019). Assessment of academic achievement of students with special educational needs in the context of inclusive education. In Proceedings of the V International Congress of Special Education, Psychology and Rehabilitation «Children with special needs in the educational space» (pp. 249-251).